

**OSMANLI TÜRKÇESİNİN XX. YÜZYIL BAŞI
KAZAN-TATAR YAZI DİLİNE ETKİSİ
(Mektup Olarak Gönderilmiş Olan Gazete Makalesi Dilinden Örnekler)**

**THE EFFECTS OF OTTOMAN LANGUAGE UPON
KAZAN TATAR WRITING LANGUAGE IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY
(The Samples From a Newspaper Article Posted as Letter)**

**ВЛИЯНИЕ ОСМАНСКО-ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА НА ТАТАРСКУЮ ПИСЬМЕННУЮ РЕЧЬ
НАЧАЛА XX В.
(Образцы Газетных Статей, Отправленных в Виде Писем)**

Алсу БОГДАЛОВА *
(*Alsu BOGDALOVA*)

ÖZET

Bu makalede İstanbul'da öğrenim gören Atbasarlı Gülsüm Rahimi adındaki bir Tatar kızının İstanbul Üniversitesinde kızlar için açılan ilk kursları haber vermek üzere Tatarca yazıp gönderdiği ve Orenburg'daki Vakıf gazetesinde yayımlanan mektuptan bahsedilmekte ve söz konusu mektubun dil özellikleri incelenmektedir. Mektupta Arap ve Fars kökenli kelimeler bulunmaktadır. Aynı zamanda Rusçada kullanılan Batı dilleri alıntılarının mektupta bulunması da dikkat çekicidir. Ayrıca mektupta Oğuz grubu yazı dillerine ait özelliklerin bulunması, Osmanlıca'nın XX yy. başı Tatar yazı diline olan etkisi olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Tatarca-Osmanlıca ilişkileri, mektup edebiyatı, Tatarcada alıntılar.

РЕЗЮМЕ

В статье приводится письмо татарской студентки Атбасарлы Гульсум Рахими, обучавшейся в Стамбуле об открытии первых курсов для женщин в Стамбульском университете. Производится анализ языковых особенностей этого письма. В письме содержатся слова арабского и персидского происхождения. Также примечательно присутствие большого количества западных слов, широко использовавшихся в русском языке. Анализируются огузские элементы, указывается на влияние Османско-турецкого языка на литературный татарский язык начала XIX века.

Ключевые Слова:

* Kazan Federel Üniversitesi Doğu Araştırmaları ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Türk Filolojisi Bölümü-Kazan / TATARİSTAN M.C.

Взаимоотношения татарского и османско-турецкого языков, эпистолярная литература, заимствования в татарском языке.

ABSTRACT

In this article, it is mentioned a letter of a Tatar student Atbasarli Gulsum Rakhimi, who educated in Istanbul. The letter had been written in Kazan-Tatar Language and published in the journal of Vakit (Orenburg). It is about the first courses begun for women in Istanbul University. The language features of the letter are being analyzed from the linguistic point of view in this article. There are not only the words from Arabic and Persian but also a lot of European borrowings, which loaned into the Russian language. It also contains the information about influence of Oguz's language group on the literary language of Kazan-Tatar in the beginning of the XX century.

Key Words:

Relationship between Tatar and Ottoman language, letter literature, borrowings in Tatar

Türkler ve Tatarlar - yüzyıllardır birlikte yaşayan ve ilişkilerini kardeşçe sürdüren iki halkın, eğitim alanındaki işbirliğinin tarihi bundan çok öncelere dayanmaktadır. Kazan Hanlığı'nın ortadan kaldırılmasından XIX.yy'a kadar Osmanlı Devleti Rusya'dan çok göç aldı.

Mültecilerin (Tatarlar bunları muhacir olarak adlandırıyordu) neredeyse tamamı Tatar'dı. Birçok Tatar öğrenci – erkek ve kız olmak üzere – XX.yy'ın başında Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da tahsil görmekteydi. Yanlış okuyacağınız mektupla ilgili en dikkat çekici husus şudur ki, bir erkeğin yabancı bir ülkede okuması doğal olsa da, bir hanımın yabancı bir ülkede, ailesinden uzakta bulunması, hele de üniversitede okuması o günkü Tatar toplumunun gayet yüksek seviyeye ulaştığının bir kanıtıdır.

Mektubun yayınlandığı gazete XX.yy'ın başındaki en tarafsız gazetelerden sayılırdı. Vakit gazetesi Orenburg şehrinde Remiyev kardeşler tarafından 1906-1918 yılları arasında yayınlanıyordu. Bütün Tatar gazetelerinin Osmanlı'daki olaylara daima ilgi duymasının yanı sıra, bilhassa Vakit Türkiye'deki hadiseleri çok sıkı takip etmekteydi. Ayrıca Yusuf Akçura, Fatih Kerimi gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşmasına katkı sağlayan büyük Tatar düşünürleri birkaç sene boyunca Osmanlı'daki hadiseleri anlatan mektuplar gönderdiler. Ayrıca Osmanlı'daki hadiseleri sıkı takip etmekte olan G.Tukay, Ş. Kamal, G.Kamal gibi ediplerin çok sayıda yazdığı mektuplar üzerine yapılmış olan araştırmalar mevcuttur. Makalemizin sonunda okuyabileceğiniz mektup bunlardan sadece bir kesit oluşturmaktadır. Ancak bilhassa bayanların eğitim hakkı kazanmasından bahsetmesi ve bir bayan tarafından yazılmış olduğu açısından bu mektup son derece önemlidir.

Mektubun yazarı Gülsüm Hanım, İstanbul'da okuyan bir Tatar kızıydı. Bu mektubunda İstanbul Üniversitesinde hanımlar için kurslar açıldığından

bahsederek bunun Türk hanımları için büyük bir gelişme olduğunu öne sürüyor. Bunun Türk hanımları tarafından ne kadar beklendiğini anlatarak bu derslerin açılış töreninden görüntüleri bizlere aktarıyor.

İstanbul Darü'l Fünunında Hanımlar

(İstanbul'dan mektub)

25 nci Gıynvar (Ocak) İstanbul hanımları heyatında altun ile yazılurğa yaraulık (yazılacak) bér tarihi kün uldı (gündü). Bu kün dini ulan Meüléd beyrame şadlığına (müjdesine) medeni ve suñ derece ğulvi ikénçé bér beyrem kuşıldı (eklendi). Hezérge kader yuklab yatu (uyumak) ve éşsézlékle (çalışmamakla) idham itélgen (edilen) türk hemşireleréméz üzlereneñ astırtın gına ni kader tırışkanların, medeniyet dönyasına niçek mömkin şulay tiz atılurğa telegenlerén bik açık kürsettéler. Anlar hezér cahil halık ve başları keyéflé müteğassıb mullalar bélen kaçu-kaçmau tuğrısında tartışunıñ kirekséz bulganını bik (çok) yahşı (iyi) añladılar. Ve üz hokuklarını niçek de ber inkılab bélen bulmasa da bér tekamil yulı bélen alaçaklarına emin bulğanğa küre bu kün anlar üzleréné (kendilerini) hazérlerge başladılar.

Hezérlerge géne tügél belki üzlerénéñ ğıylém merdivenénden – başları bér de eylenmişe (dönmeden) – tağı (daha) yuğarı mene alaçakların (çıkabileceklerini) isbat itérge kéréşdéler (kanıtlıyorlar). Can ve begérleré (bağıruları) kader süvemlé (sevimli) balakaylarına (çocuklarına) milli terbiye birer için (vermek için) eğdadi tahsilénéñ géne citme^vén (yeterli olmadığını) bik yahşı bélgenge küre (iyi bildiklerinden dolayı) Darü'l Fünun partalarında (masalarında) bér az térsek (dirsek) tuzdırırğa (eskirtmek) téledéler (istediler). Ve Müdafaa-i hukuk-ı nisvan cemiyeténéñ fikeren taratuçı (tanıtan) 'kadétlar dünyası' jurnalı (dergisi) arkılı (aracılığıyla) 3-4 aydan birlé armıy-talmıy (bıkmadan usanmadan) bér de ömét özmi (umutlarını kaybetmeden) maarif kéşéleréne bu fikérlerén, bu üténéçlerén (isteklerini) söylerge (duyurmaya), işétmeseler (duymazsalar), kıçkırırğa (bağırmaya) kéréşdéler (başladılar).

Min (ben) hezér (şimdi) 'Her ictihad bér muvaffakiyet bélen taclana (ile taçlanır – kemale erer) digen süzge bik nık (pek güçlü) iman kitérdém (derinden inandım). Çünkü birédegé (buradaki) Türk tunganlarım nindi kıynlıklar arasında (nice zorluklara rağmen) ümédlerén üzméü sebeplé (yitirmediyğinden) muradına iréşdéler. Ve her éş hezérge kader (bugüne dek) müteassıf 'irtege' ('yarına') kaldırılğan (bırakıldığı) Türkiye'de alarnıñ tırışuları (çabaları) muvaffakiyetnén al çeçekleré bélen tetvic idéldé.

Bu kün İstanbul Darü'l fúnunınıñ zur (büyük) ve ziyetlé zalda (salonunda) 'Hatun-kız (bayanlar) için Darü'l fúnun derslerénéñ (kurslarının) açılı meclésé buldı. Zaldağı möğallimler kafedrası (Muallimler kürsüsü) ve maarif (eğitim) kéşéleré (görevlileri) karışında yüzlerce bikeler (hanım) ve tutaşlar (kızlar) partalarga (sıralara) tézélgen idéler (dizilip oturdular). Kaysı bérsénéñ (kiminin) kulında kağıd kalem bulub yazarga hazér idéler. Hemmesénéñ yüzünde süvénç

nurları, muvaffakiyet şadlıkları balkıy idé (parlıyordu). Kübden tügél géne (Daha yeni) üze ile tanışu sağadeténe iréşdéğém 'Kadétlar dünyası' jurnalı müdirésé Ulviye hanım muradına iréşü kuanıçından urınında tura almıy idé (yerinde duramıyordu). Ve her minut sayın (dakikada bir) yak yağına karanub (etrafına bakıp) tanışların tebrik ite idé. Ul arada bulmadı (o zaman bir ara olunca) – muallim kilgençé - elle niçe (daha nice) muallime ve kızlar kiléb bézné çurnab aldılar (etrafımızı sardılar). Ve Ulviye hanımını muvaffakiyet ile kutladılar. Ve mina üzém kéçkéne géne bulsa da, başıma kigen éncélé kalfağım küz çitleré bélen karıy (yandan bakarak) bik zur hürmetler itéb: Rusiyelé küçük hanım, méne indé béz de hakikaten dünyağa çığa başladık, béz de her milletnéñ hanımları şikéllé (gibi) hukuklarımızğa malik bulurğa tırışurğa (çalışmaya) kereşdek (başladık): Darü'l fünun éskemiyeleréne (sandalyelerine) uturırğa muvaffak buldık diler idé.. Ve minden bu künge süvénçlerén, derslerénéñ prugramlarını ve muallimlerénéñ isémplerén Vakıt arkılı bütün müslüman hemşirelerine añlatu^yımnı üténeler idé (rica ediyorlardı). Min de şadlığımnan bér de uylamıyça (hiç düşünmeden) añlarga veğde biréb kuydım (vaad ettim). Bélmim indé (artık) yazğan bér iké süzém bélen birédegé hemşirelerémnéñ şadlıkların añlata bédém mé?

Lakin min niçék de kulımdan kilgen kader (elimden geldiği kadar) küngen ve işétkenlerémné yazarga tırışdım (çalıştım).

Bu künden itibaren İstanbul Darü'l Fünun salonında hatun-kızlar için bulaçak derslerémnéñ prugramı üşbundan ğibaretdér: Kul (El) éşleré – muallimésé: kızlar hüner (meslek) mektebé muallimesé mademouseille Fafmair ve fen-i terbiye muallimé İsmail Hakkı. Hıfz as-sıhhiyeyé umumiyye ve nisaiye ve ilk tıbbabet - muallimé: Besim Ömer Paşa. Hayat – Maarif müsteşarı: Salih Zeki bey. Hukuk-ı nis'an defter-i hakkani nazarı: Mahmud Esad efendé. Tarih – İhsan bey. İdare-i beytiyye ve iktisad – Dar-üş şefika mektebé müdür muaviné: Ahmed Cevat bey. Malumat – ütken (eski) maarif nazırı: Said bey. Fen-i terbiye – İsmail hakkı bey.

Ukunacak dersler şulardan ibaret. Bunlar kün sayın (her gün) artacaklar. Hazérgé (şimdilik) atnasına (haftada) dört künde sekiz ukulacak. Ve her ders bérer saat devam idecektér. Türkiye Darü'l Fünunında hatun-kızlarınıñ ırlar bélen (erkeklerle) ukıy başlaularına da küp (çok) kalmadı.

İstanbul Enes Sultaniyesé talebelerénden
Atbasarlı Gülsüm Rahimi"

Bu makalenin dili çok ilginçtir. Yazarın kullandığı dil Tatarcadır ve günümüz Kazan Tatarcasına gayet yakındır. Ancak metnin içinde çok sayıda Arapça, Farsça ve Rusça kökenli kelime geçer. Bunların çoğu hem XIX yy'ın Tatarcasında hem Osmanlıcada aynı anlamı taşımaktadır.

Buna örnek olarak 'hayatında' (...İstanbul hanımları hayatında altun ile yazılurğa yaraulık ber kün...), şadlığına, medeni, ulvi (Mevlüd bayrame şadlığına

medeni ve son derece ulvi ikinci bir bayram kuşıldı...), idham etmek (işsizlikle idham edilen türk hemşirelerimiz...) gibi kelimeler her iki dilde bulunmaktadır. Hem de her iki dile Arapça'dan Farsça, ve genel olarak Orta Asya üzerinden geçtiğinden dolayı Arapça'daki asıl anlamlarını çoğu zaman yitirmiş, her iki dilde birbirine yakın anlamlar taşımaktadır. Ancak Arapça ve Farsça kökenli olup da dillerin birinde farklı bir anlam taşıyan kelimeler olabiliyor. Bunlara örnek olarak 'Hazerge kader yuklab yatu ve işsizlikle idham idelgen türk hemşirelerimiz...' cümlesindeki 'Hazır' kelimesi 'şimdi' anlamında kullanılmıştır. Bu da Tatarca'ya özgü bir anlamdır. Aynı cümlede geçen 'itham etmek' fiili ise arapça kökenli olmakla birlikte metinde Türkçe'de kullanılmakta olan 'ile' edatıyla birlikte kullanılmıştır. Bu sözdiziminde böyle bir kullanım Tatarca'nın kurallarına pek uygun değildir.

'hıfz-es sihhiyeyi umumiye' veya 'fen-i terbiye' gibi terki-i izafinin (bu terim tarafımızdan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ı terkiben kullanılmıştır. Korkmaz 2003: 567) kullanılması o dönemin şartlarına göre gayet doğaldır. Hem Osmanlıca hem Tatarca'da o yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Prof.Dr.Zeynep Korkmaz bu konuda şöyle yazmaktadır: 'Doğu kökenli sözler, genellikle Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra Arapça ve Farsça'dan girmiş olan kelimelerdir. Ortak din ve İslam kültürünün ve o günkü sosyal değer yargılarının bir sonucu olarak Arap ve Fars dilleri, Osmanlı Türkçesini yalnız yalın biçimdeki sözleri ile değil, ekleri ve çeşitli gramer kalıpları ile de etkilemiştir' (Korkmaz 2003: 587).

Gülsüm hanım Rusyalı olduğundan dolayı, onun mektubunda Batı dillerinden Rusça'ya giren ve o dönemin Tatarca'sını etkileyen batı kökenli kelimeler mevcut. Bunların örneği olarak 'Ocak' ayını anlatan 'Gıynvar' kelimesi getirilebilir. Gülsüm hanım Türkçe'deki 'masalarında' anlamına gelen Tatarca'da yerleşmiş olan Rusça kökenli 'partalarında' kelimesini kullanıyor. 'Dergi' veya 'Mecmua' kelimelerinin Rusçasını kullanarak o 'Kübden tügel gene (Daha yeni) üze ile tanışu sağadetine irişdiğim 'Kadetlar dünyası' jurnalı (Rusça'dan) müdiresi Ulviye hanım...' cümlesinde 'jurnal' kelimesini kullanıyor. Osmanlı'da okuyan ve sürekli olarak Osmanlı Türkçesini kullanan bir bayanın az da olsa Rusça kelimeler kullanması Rusça'nın o zamanlarda bile Tatar toplumu üzerindeki etkisinin çok güçlü olduğunun bir göstergesidir.

Farsça kökenli olan 'Kağıd' kelimesinin Tatarca'da bulunan 'kağaz' şeklinin yerine Oğuz dillerine ait olan 'del' harfine biten şekli kullanılmaktadır. 'Can ve bağıruları kadar süemle balakayların....' cümlesindeki 'sevimli' (süemle) kelimesi de Oğuz dillerine ait bir sıfattır. Tatarca'da kullanılan şekli – 'söyekle' idi.

Öz Türkçe olan ve Oğuz dillerine ait olan gramer şekillerinden –dığı yapılı zarf fiilin 'üze ile tanışu seğadetine ireşdiğim...Ülviye hanım' (kendisini tanıma saadetine eriştiğim...Ülviye hanım) cümlesinde kullanılması çok dikkat çekicidir.

'Okunacak dersler şulardan ibaret' cümlesindeki 'okunacak' sıfat fiili yine Osmanlıca'nın izidir. 'Rusiyeli küçük hanım' sözdizimindeki 'Rusiyeli' isimden isim yapım eki de Oğuz dillerine aittir. Kıpçak dillerinde bu anlamda pek bulunmaz. 'Üzlerene' (kendilerini) zamirindeki '-e' (-i) hal ekinin de zamirlere eklenmediğini belirtmek gerekir. Bu 'Oğuz dillerinin etkisiyle Tatarca'ya girmiş olan' (Хакoв 1972: 82) bir şekildir

Bunlar bir yandan Oğuz Türkçe'sinin Tatarca'ya olan etkisinin bir göstergesidir. XIX yy.'ın sonunda, Tatar edebi dilinin (Хакoв 1972: 53) oluştuğunda bu etki ayrıca belli olmaktadır. Öte yandan bütün bu unsurlar Gülsüm Hanım'ın Osmanlı'da uzun süre bulunup eğitim gördüğünden kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca metinde Tatarca unsurlarının da bulunduğunu söyleyebiliriz. Mektupta bazen konuşma diline ait unsurları kullanarak 'tagın' (daha) yerine 'tagı' şeklini kullanıyor. Ayrıca aynı metinde 'için' yerine Eski Türkçe'ye ait 'içün' şekli de geçmektedir. 'Tersek tuzdırırğa' deyimini 'azimli bir şekilde dersine çalışmak' anlamına gelmektedir. Onun kullanılması metnin kelime hazinesini genişletmektedir.

Genel olarak değerlendirirsek, dilbilimi açısından bu metnin düzgün bir Tatarca'yla yazıldığını, ancak Osmanlıca Türkçesinin ve Oğuz dillerinin etkisinin de çok güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Konuşma dilinin kullanılması o dönemde Tatar edebi dilinin şekillenmesinin tam olarak gerçekleşmediğinden kaynaklanıyor olabileceği kanaatindeyiz. Üslupların ayırımı da pek açık olmadığından dolayı üslup bakımından bu mektup makale tarzında yazılmış olmakla beraber, bir makalede bulunamayacak birçok özel mektuba ait unsur taşımaktadır.

Halbuki şunu da göz önünde bulundurmalıyız: o dönemin Tatarları, Osmanlıca yazılmış olan bir metni de kolayca anlayacak durumdaydılar. İki milletin aydınları ise hemen hemen aynı dili konuşmaktaydılar.

İki kardeş halk arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmaktadır. Hele de eğitim alanındaki işbirliğimiz 1915 yılından itibaren semerelerini vermeye başladı. Bayanlar için ilk üniversite sınıfının açılmasının sevincini Tatar kardeşleri paylaştı ve bu da iki halk arasındaki işbirliğinin çok verimli olmakla beraber yüksek seviyeye ulaşacağına bir müjdesi oldu.

KAYNAKLAR

DEVELLİOĞLU Ferit. (2010): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın kitabevi yayınları, Ankara, 2010.

HİSAMOV Nurmuhammed. (1999): "Osmanlıların Tatar Edebiyatına Etkisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara, s. 361-366

KORKMAZ Zeynep. (2003): *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.

ŞAHİN Erdal. (1999): "Osmanlıların İdil Boyu Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara, s. 353-360

ZAKİYEV Mirfatih. (1999): "İdil-Ural Türkleri ve Gelişmelerine Osmanlıca'nın Tesirleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara, s. 530-536.

МӘХМУТОВ М. (1993): *Гарәпчә-Татарча-Русча Алынмалар Сүзлеге*, Казан, Иман.

[МЕНМУТОВ М. (1993): *Гарәпчә-Татарча-Русча Алынмалар Сүзлиги*, Казан, Иман. *Татар Теленең Аңлатмалы Сүзлеге* (1979). 1-2. том, Казан, Татарстан Китап Нәшрияты.

[Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü (1979): 1. Tom, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı.] *Tatar Теленең Аңлатмалы Сүзлеге* (1981), 3 том, Казан, Татарстан Китап Нәшрияты.

[Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü (1981): 3. Tom, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı.] *Татарская Грамматика* (1993). том 2, Морфология, Казан, Татарское Книжное Издательство.

[Tatarskaya Grammatika (1993): Tom 2, Morfologiya, Kazan, Tatarskoye Knijnoe İzdatelstvo.]

ХАКОВ В. Х. (1972): *Татар Милли Әдәби Теленең Барлыкка Килүе һәм Үсеше*, Казан, Татар Китап Нәшрияты.

[ХАКОВ В.Х. (1972): *Tatar Milli Edebi Tilinin Barlıkка Kilüvi Hem Üsişi*, Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı.]